

Gerendás tájtörténete és élővilága

– Réthy Zsigmond –

Gerendás területe a Békés–Csanádi löszhát ÉK-i részén fekszik. A falut 1418-ban említi először okmány, de régészeti adatok alapján tudjuk (1), hogy lakott vidék volt korábban is. 1564-ben 112 család fizetett tizedet, ez kb. 500–600 lakost jelent. Igen népes falu volt abban az időben, amit nyilván az előnyös természeti körülmények is segítettek.

1595 telén a törökök elpusztították a falut. Ugyanakkor későbbi tanuvalloások irataiból ismerjük, hogy ha gyéren is, de ezt követően is lakott hely volt. 1720-ban báró Harruckern kapta birtokrészül, majd 1740-től Csaba közlegelője (2). 1924-ben alakult újra mint község, addig Csaba (Békéscsaba) határáként alakult sorsa.

A gerendási táj felfedezése

Az egykori vízfolyások medrei

Gerendás tágabb vidékét szemlélve a térképeken, feltűnő, hogy az egykori Ős-Maros erei és fattyúágai hálózák be a tájat. Mostanra már teljesen kiszáradtak ezek az egykori vízfolyások, de a mikrodomborzat 2–5 méteres magasság-különbségei igen változatossá teszik a vidéket.

Haan Lajos írja 1858-ban (3) az alábbiakat:

„Csabának vidéke merő síkság, majd völgyesebb, majd halmosabb, például a gerendási pusztán.”... „Azonban a csabai vidék jóllehet merő síkság, még sem olly szem untató, mint azt a hegységekhez szokottak képzelik. Díszítik azt ugyan is azon öt rendbeli szőlős és gyümölcsös kertek, mellyek Csabát minden oldalról körülveszik; kellemesé teszi azt, hogy a vidék szorgalmas lakosságának száz meg száz csinos tanyai épületeitől fehérlik.” ... „Vannak továbbá Csaba határán néhány úgynevezett tengerszemek is, mellyek a legnagyobb szárazság idején is egészen el nem apadnak, névszerint egy illy kerek tó van Gerendáson, éppen az ispáni lak kertje végében, melly a Körössel van öszveköttetésben, mert ennek áradása szerént árad vagy apad.” (4) Ez a tó a Csicselytő, de ma már ismert, hogy vize a Maros vízrendszerével van kapcsolatban; mint a többi kisebb-nagyobb tavak a környéken. ugyanakkor nyilván sokszor előfordult, „hogy a Maroson és a Körösön is gyorsan lezúduló nagy árvizek Arad-Gyula közötti területen is szétterülvén, az ottani régi medrekben találtak lefolyást...” (5) A gerendási határtól Szentés vagy Hódmezővásárhely irányában húzódó szinte számtalan erek és fattyúágak egykori vízviszonyait jól jellemzik az egykori visszaemlékezések.

A Kakasszéki-ér, amit Kút völgynek is neveznek, „... Gerendástól: Csorvás irányában haladt, medre jól kivehető ezen a helyen. Itt Hajdúvölgynek, vizét pedig Hajdúvölgyi érnék nevezik. Ezen a helyen igen széles, kb. 450–600 m., majd ...” (6) „A Kakasszéki éren a régi viziközlekedésről Szeremlei így tudósít: „A helyi hagyomány szerint e folyón régibb századokban Gyuláig hajóval lehetett és szoktak közlekedni.” (7) Bod-

nár Béla 1928-ban írta: „A mai Kakasszéki tó környéki idős gazdától hallottam, hogy nagyapjaitól, szépnagyapjaitól fennmaradt hagyomány szerint abban az időben nagy víz idején éltes hajók jártak Vásárhely és Gyula között a Kakasszék éren.” (8)

Huszár Mátvás neves vízmérnök „1821. október 11-én írt jelentésében igen érdekes ősvízrajzi képet festett. Elmondja, hogy 80 év előtt a Szentes és Hódmezővásárhely közti árterületen magas vízálláskor mindkét városból hajón kellett járni Gyulára a békési puszták között.” (9) Huszár megállapításai az 1740 körüli esztendőkre vonatkoznak. Ezt a dátumot közelíti a Bodnár által gyűjtött és leírt hagyomány is. ha pedig a „békési puszták között” csónakkal lehetett járni Gyula irányában a vizesebb periódusokban, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy *ekkor* – az utóbbi századokban is – a gerendási határ medreiben is bőségesen volt víz.

A medervonulatok rajza, a hosszan elnyúló dűnék, hátsabb helyek és halmok ma is érzékletesen jelzik az egykori táj élővilágát. A vízfolyások mentén a vízhez kötődő, a hátsabb vízmentes tájon pedig a löszpuszták növény- és állatvilága élt. A közeli környék néhány szerencsésen fennmaradt, s ma már természetvédelmi területe (Csorvás, Pusztaföldvár, Karodoskút) is ezt igazolja. A későbbiekben erre még visszatérünk.

A halmok

A gerendási határt változatossá tevő, igen szép tájképi elemei a halmok, melyeket – sajnos! – nagyrészt már elszántottak. Ezek a halmok a következők: Csorvás halom, Kegyes halom, Keglovics domb, Csósz halom, 91-es halom, 94-es halom és 96-os halom. Az utóbbiak más nevét ez ideig sajnos nem sikerült megtudnom.

A kurgánok népe a magyar Alföldön a neolitikum után jelent meg. „Bizonyított dolog, hogy a kurgánok nemcsak régészetileg nagyjelentőségű kultúrtörténeti emlékek, de az Alföld botanikai és zoológiai rezervátumai is. Olyan fajoknak adnak utolsó menedéket kicsiny biotópjukban, amelyeket már hiába keresünk a körülötte terjedő és fojtogató monokulturában. Kollektív génbanknak is tekinthetjük a kurgánok biocönózisát, s azok együttes megőrzése kötelességünk. Másik fontos szempont, hogy a kurgánok csak úgy őrzik meg teljes épségüket, ha azokon védő gyeptakaró és vele együtt funkcionáló állatközösségek élnek. Ez a biológiai védelem óvja a korróziótól a halmokat. Megsemmisítésükkel a kurgánok eltűnése megindul, s már csak rövidebb-hosszabb idő kérdése megsemmisülésük.” (10)

A közeli pusztaföldvári Nagytatársánc természetvédelmi területe a legjobb példa, hogy szelíd gazdálkodással kis területen is milyen nagy értékek maradhatnak fenn évezredekken keresztül! A lepusztult gerendási halmokon ha nem is állíthatjuk vissza az eredeti – a tatársáncihoz hasonló – jégkorszak utáni, máig megmaradt löszgyepet; de visszagyepesítéssel olyan biológiai rekonstrukció lenne megvalósítható, amely nemcsak etikai és tájképi értékkel bírna, hanem szigetváltával fontos szerepet töltené be újra a modern mezőgazdasági kultúrkörnyezetben növény- és állatfajok életének biztosításával.

Nem feledhejtük, hogy a még mindig uralkodó monokulturás mezőgazdálkodás milyen nehézséget jelent számos növény- és állatfaj fennmaradásában. Sokszor nem is gondoljuk, hogy a szinte végtelennek tűnő kultúrtájban ezek a halmok, kis tavak, facso-

portok vagy cserjések az életbenmaradás utolsó lehetőségét adják sok kis élőlénynek. Nélkülük pedig még szegényebb lenne a táj.

A gerendási pusztá

A XVIII. századtól előforduló feljegyzések Gerendásról nemes egyszerűséggel – a legtöbb esetben – csak annyit jegyeznek meg, hogy Csabához tartozó pusztá. Így a pusztához tartozó adatokat elég nehéz leválasztani a csabai adatoktól, mindenesetre a rendelkezésre álló egykori adatsor így is érzékelteti, hogy a gerendási pusztán (is) milyen nagyarányú nyilvánvalóan külterjes állattenyésztés folyt – mindaddig, míg föl nem szántották a gyepet. A nagy állatlétszám is egyik bizonyítéka a Csaba határában elterülő egykori hatalmas pusztának. Szántó írja (11), hogy „a legnagyobb gondot a tágas pusztákon, melyek Gerendáson és a felső nyomáson elterültek, a marhatenyésztésre fordították. Csaknem minden lakosnak volt legkevesebb 20 db juha. ... Az állattenyésztés méreteire jellemző, hogy az 1777. évi daciális összeírás szerint 13518 tehén és ló, 5403 sertés, juh és kecske, az 1780. évi összeírás szerint 13322 tehén és ló és 7146 sertés, juh és kecske járt ki a legelőre.”

Haán szerint (12) „Csaba csupa gyepvel volt körülvéve, s amerre a szem ellátott, egyebet mezősegnél nem láthatott. De a legelőelkülönzés megtörténte után a roppant gyepet egészen a városig felszántották. (13)

1845 után tehát egyre jobban terjeszkedett a szántó az ősgyep rovására. Főterményük a búza, a tengeri, árpa és zab. Reök István írta 1865 júliusában Munkácsy Mihálynak gerendási tanyájáról; hogy „A héten kezdtük a búza takarását, a búza közép termést ígér, a kukorica nem néz ki rosszul, annál rosszabb a dohány, mely nagy fontosságú cikk.” (14)

1936-ból olvashatjuk (15), hogy „főtermény a búza és tengeri. Kevés árpát, zabot, csalamádét, lucernát, dinnyét, hüvelyest, kendert, mákot és lent termelnek még. Az állattenyésztés a rét és legelő elégtelensége miatt nagy nehézségekbe ütközik.” Száz esztendő alatt mennyire megváltozott a táj! Állatállománya 1931-ben 485 szarvasmarha, 667 ló és 1525 sertés.(16) Majorsági és tanyás gazdálkodás alakult ki a gerendási pusztán. Az egykori végtelen legelők helyét a búza és kukorica tengere foglalta el.

A tanyavilág

A gerendási tanyavilág a XIX.sz. második felétől századunk közepéig élte virágkorát. Akár az egykori folyómedrekről, a halmokról, de különösen az átalakult pusztáról és annak tanyavilágáról teszünk említést, akkor *mindig mint élőhelyekre gondolunk elsősorban. A növény- és állatvilág folytonosan átalakulóban levő élőhelyeire...*

Amíg öreg gyep borította a határ nagyobbik részét, néhány majoron kívül inkább csak szárnyékok, karamok és itatókutak „díszítették” a határt, na meg a temérdek lábasjóság. Az egyre terjeszkedő majoros majd tanyás gazdálkodás teljesen megváltoztatta a határ arculatát. A zsuppal, majd cseréppel fedett tanyához gazdasági udvar tar-

tozik, ólakkal, istálókkal, szérűskerttel, gémeskúttal, díszkerttel, legtöbb helyen a kisebb-nagyobb gyümölcsös mellett kiserdő is volt, hacsak néhány házhelynyi is. A tanyavilágot dűlőutak hálózták be, a keskenyebb-szélesebb utakat pedig fasorok kísérték, de legtöbb helyen orgonások vagy kökényesek is. Ezek nyomai még ma is láthatók a határ egyes részein. Az idősebbek öreg hagyásfákra emlékeznek még, diófára, körtefára és fehérynárákra. Az utóbbiakból még most is látható néhány példány Csorvás irányában, de az egyik közismert „gerendási topolyafa” – mely valószínű, hogy a legidősebb volt –, a 80-as évek végén egy vihar után kidőlt. (Azóta, 1995-ben Boross László természetvédő kertészmérnök szervezése révén újat ültettek a helyébe.)

Az 1833-as kataszteri felvételen Csaba határterületein Nagygerendáson 21, Gerendási telken 223, a Gerendási legelőn pedig 58 tanya volt, összesen 302. (17)

Huley 1982-ben készült munkájában (18) 390 tanyát azonosított be a határban! Ezek egy része már lakatlan volt, vagy el is bontották ezidőre. Réthy 1990-ben 56 tanyát számolt össze a határban.

A tanyákkal teletűzdelt határ számtalan kisemlősnek és madárnak is élőhelyet biztosított. A változatos búvó- és fészkelőhelyek, a sokféle lágyszárú növény, cserje és fa nemcsak az itt fészkelőknek, az állandóan itt tartózkodó madaraknak, de az őszi-tavaszi vonulásban résztvevőknek is nagy biztonságot adott. Volt egy nagyobb kiterjedésű kert is, az u.n. Déneskert, hatvan holdas gyümölcsös a csabai–orosházi út és a Molnár–Csiszár dűlő között. (19)

Az, hogy a talajszinttől a lombkoronaszintig minden lehetséges életér jóval nagyobb területen volt képviselve; biztosította az élőlények fajgazdagságát és magasabb egyedszámát.

Mai mezőgazdasági kultúrtáj

A mai határ jelentős része, mintegy 3000 hektár szántó. Nagyüzemi tsz gazdálkodást folytat a Munkácsy Mihály Termelőszövetkezet. Elsősorban búzát és kukoricát termelnek. 1990 április. Járom a határt; a főbb dűlőutak mentén még megvannak az akácfasorok, sok helyen még az elöregedett útmenti orgonásor is, de a tanyák nagyon elfogytak. A Külső-Monori tanyák felé haladva néhány öreg fehér nyárfa kíséri az utat, 2,5–3 méter törzskerületűek. Szép lankás vidék, varjak pásztázzák az alig arasznyi gabonavetést. Két jelentős csatorna halad végig a határon: a Hajdú-ér-Görbedi-, és a Dögös-Kákafoki-csatorna. Vízbiztosításuk különösen az aszályos években igen jelentős a vadak számára is. Van ugyan még kisebb-nagyobb foltban vizes, lapos, nádasos terület is, így Csorvás-alsó irányában, a Csicsely-tó és a szeszfőzde környékén, vagy a csabai–orosházi út mentén is. Ötvenhat tanyát számoltam össze a mostani határban; emellett van még a tsz sertéstelepe, gépparkja, szarvasmarhatelepe, a Serköv állattartó telepe, vágóhíd, döngút, szeméttelap, és gázcserelepe. A külterületi épületek és környékük gondozottsága, növényzetük sajnos meg sem közelíti a szinte mintaszerű községet...

A határ lényegét tekintve azonban, jellegzetes mai mezőgazdasági, gondozott kultúrtáj; előnyeivel és hátrányaival együtt.

A község mint táj

Az újonnan telepített Gerendás község 1924 óta létezik. Tulajdonképpen egy adott kistáj útkereszteződéseinek évszázadok óta lakott, a XIX. század egyre fejlettebb egyik majoros gazdálkodásának központjában alakult ki természetszerűleg. Már az *ősi településeket is a legjobb természeti adottságú tájrészletekkel rendelkező határban választották ki józan paraszti ésszel.*

Az, hogy a mai Gerendás D-i részén egykor templomos Árpád-kori falu volt és honfoglaláskori temető; mindez e gondolatsort erősíti itt és most. Minden település alakulását – évezredek óta – a „per-pillantanyi” *természeti állapotok és viszonyok* határozták meg elsősorban. Így volt és van ez Gerendás esetében is.

(A mostani, főként a XX. század második felében – látszólag ettől eltérő – településviszonyokat nemcsak a természeti, hanem a betonba ágyazott kemény technika és technológia határozza meg inkább. De ez külön dolgozat témája lenne...) Tehát újra létrejött Gerendás település; a XX. század elején. Az itt élő őstermelők feladatává vált – tudatosan vagy ösztönösen vállalva azt, hogy gazdálkodásukat – egy újabb évezred végén – a hagyományosból korszerűvé alakítsák át. Ez a történet folyik most...

A község mint táj; a település nagyrésze gondozott és zöld növényzettel jól beültetett. A *természetvédelmi értékű főutcai hársfasor* – melyet a gerendási Méhész Egyesület telepített Miklya Mihály elnök és evangélikus tanító irányításával az 1920-as évek végén – a település központi zöld értéke. Az egyéb idős fák 60–70 éves korából arra lehet következtetni, hogy a falu központi - eredeti részében szintén hasonló időben ültették más utcákba is a hársfákat, mezei juharokat, magasköriseket, vadgesztenyét, luc- és feketefenyőket, nyár- és akácfaakat. (Mindez azt jelenti, hogy az akkori gondolkodó és cselekvő emberek hosszútávra láttak; hiszen – jogosan – arra gondolhattak, hogy hosszútávon nemcsak széppé teszik majdani községüket, de közben kiváló minőségű vegyes mézet is termelhetnek... Még az unokák is...) A temető öreg részén 15 példányban hasonló korú gesztenyefa és 10 példány hársfa alkot szép kis dupla fasort a kereszt előtt. A mellékutcákban sok a gyümölcsfa, főként a szilva- és meggyfák. Ez már a '60-as és '70-es évek telepítései. Április közepe, hófehér virágözönben a meggyfás utcák... Tavasz, a templomkert környékén fekete rigók fityülnék.

Gerendás növényvilága

Borbás Vince a XIX. század egyik legjelentősebb magyar botanikusa több ízben is tanulmányozta Békés megye növényvilágát, s munkája eredményét 1881-ben könyvben is megjelentette. Gerendáson 1864 és 1865 szeptemberében, Orosházán és környékén pedig 1881 júniusában tartózkodott. A vidékről száznál több zárva-termő növényfajt jegyzett fel. (20) 1907-ben Thaisz Gerendásról és Csorvás környékéről jelzi – a már akkor is ritka! – vetővirág (*Sternbergia colchiciflora*) előfordulását, mely az ősgyepek jellegzetes növénye volt. Kiss István botanikus 1965-ben még azt írja, hogy „Csorvás határában 1–2 példányban még ma is megtalálható.” (21) Az 1980-as évtizedben sajnos már nem sikerült esetleges előfordulását bizonyítanunk. Kiss 1930-tól tanulmányozza a környék növényvilágát – Orosháza, Kardoskút, Pusztaföldvár, Csorvás stb. –, elsősor-

ban a szikesek mikrovegetációját, melyről számos dolgozatot készített. A környék szikes vizeiből 31 olyan növényi mikroorganizmust írt le, amelyek a szaktudományra nézve újaknak mutatkoztak.(22) Nevéhez fűződik a pusztaföldvári ősgyep és a Csorvás, Gerendás határában többfelé is előfordult volgamenti hérics (Adonis volgensis) – az utóbbi évtizedben erdélyi hérics-ként (A. transsylvanica) publikált ritka növény tudományos kutatása és részletes ismertetése.

Gerendás növényvilágát a környező területekkel való összefüggés értelmében kell bemutatnunk, hiszen a pusztaföldvári (jégkorszak utáni kb. 10 ezer éve kialakult) növényzet e területre is jellemző volt.

„Nagyatársánc ősgyepje országos, vagy talán európai jelentőségű geobotanikai kincsünk” (23) 1971 tavaszán lett természetvédelmi területté nyilvánítva. Az országos védettségű gyep védőövezetével együtt mindössze 1 kat. hold 114 négyszögöl (0,56 hektár) területű. A második évezred végére mindössze ennyi maradt meg az egykori „végtelenbe nyúló” pusztákból... Erről a területről Kiss professzor 60 év alatt több mint 50 növényfajt számlált és gyűjtött össze, de az alábbi 8 faj a jellemzője az ősi, háborítatlan gyepeknek:

Sarlós gamandor (Teucrium chamaedrys),
Macskahere (Phlomis tuberosa),
Kónya zsálya (Salvia nutans),
Csuklyás ibolya (Viola ambigua),
Csattogó szamóca (Fragaria viridis),
Ebfojtó müge (Asperula cynanchyca),
Jakabnapj aggófű (Senecio jacobaea),
Közönséges borkóró (Thalictrum minus).

A közvetlen környék másik nemzetközileg is nevezetes növénye az erdélyi hérics. 1935 tavaszán fedezte fel véletlenül a vonatablakból meglátva Csorvás határában Herkner MÁV-főmérnök. A Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárának akkori igazgatója, a híres Jávorka Sándor a helyszínen is tanulmányozta, majd Zólyomi és lengyel botanikusok, majd Kiss István. Györffy prof. 1939-ben megjelent közleményében három év vizsgálati eredményeire hivatkozva bizonyítja, hogy nem behurcolt, hanem őshonos növényfajról van szó.

Kiss 1936 és 1942 közötti években végzett terepbejárásainak eredményeiről Csorvás határából „12 szakasz”-ban előforduló Adonis lelőhelyet ismertet 1960-ban.(24) Majd így folytatja: ...”külön megemlítem, hogy 1942 április 10-én Csorvás község keleti határában is megtaláltuk az Adonis v. nyomát. A vasúti töltés északi oldalának aljában, attól az úttól keletre kb. 700 méterre, amely a vasúton át Gerendás községbe vezet, összesen öt Adonis-bokrot ismertünk fel. Három közülük a virágzás kezdetén volt. E lelőhelytől ÉK-re kb. egy kilométerre, az ún. Vigh tanya felé vezető dűlőút közepe táján még összesen 4 Adonis-tő volt található. Ezek közül csak egy volt virágzó, a másik három fejlődésben erősen elmaradottnak mutatkozott. A közelben levő három friss ásonyom azt mutatta, hogy a „tályog-gyökér” gyűjtői már itt is megfordultak. Ez alkalommal átkutattuk a Békéscsaba felé vezető műút mellékét, de Adonis nem fordult elő. Úgy látszik tehát, hogy az Adonis v. valamikor Békéscsaba felé is elterjedt lehetett. A környékbeli jó „fekete”, illetve gesztenyebarna, ún. csernozjom-jellegű földeket azon-

ban mindinkább feltörték, aminek következtében ez a növényritkaság a csorvási-határ e szakaszáról fokozatosan eltűnt.”

A puszták feltörésével a természetes növényzet eltűnt, maradványai visszaszorultak az utak szegélyeire.

A hagyományos mezőgazdálkodás idején – miután learatták a gabonát – még hosszú ideig a tarló és annak gyomnövényzete volt a táj jellegzetessége. Időben ez, kb. az 1960-as évek végéig volt jellemző, mindaddig, míg ki nem alakult a nagyüzemi termelés, illetve rá nem tértek a gazdaságok arra a nagyon rossz szokásukra, hogy aratás végzetével felgyűjtják a tarlót.

A gabonatarlók leggyakoribb növénye a tarlóvirág volt, a mézelő tisztesfű (*Stachy annua*), majd az infű (*Ajuga chamaepitys*), a tikszem (*Anagallis arvensis*), a szeplőlapu (*Cerinth minor*), a spárga (*Asparagus officinalis*), a szulák (*Convolvulus arvensis*), a mizsót (*Lappula myosotis*), sokszor még a sármányvirág (*Sideritis montana*). Nyár végére „a tisztesfű virágának fehéres színét a bojtorjános mizsót kék virágszínre váltotta fel. S ha a tarló eddig sem került szántás alá, ősze barnás vagy szürkés színbe öltözött, s a kék virágok beérlelték a tüskékkel kapaszkodó terméstömeget: a kórustetűt.”(25)

Mindaddig míg nem terjedt el „totális” vegyszeres gyomirtás, a meleg mikroklímájú kukoricatáblákban a leggyakoribb gyom a varjúmák (*Hibiscus trionum*) volt.

Az alábbiakban Gerendáson és környékén előforduló növények felsorolása következik. A növényfajokat gyakoriságuktól függetlenül, egy-egy családra jellemzőbbeket ismertetem.

Boglárkafélék (Ranunculaceae): mezei szarkaláb (*Consolida regalis*), keleti szarkaláb (*C. orientalis*), vetési boglárka (*Ranunculus arvensis*), erdélyi hérics (*Adonis transylvanica*).

Farkasalmafélék (Aristolochiaceae): közönséges farkasalma (*Aristolochia clematitis*)

Rózsafélék (Rosaceae): hamvas szeder (*Rubus caesius*), csattogó szamóca (*Fragaria viridis*), liba pimpó (*Potentilla anserina*), gyepű rózsza (*Rosa canina*).

Pillangósvirágúak (Pilionaceae): takarmány lucerna (*Medicago sativa*), orvosi somkóró (*Melilotus officinalis*), szarvaskerep (*Lotus corniculatus*), fehér akác (*Robinia pseudo-acacia*), keserű édesgyökér (*Glycyrrhiza echinata*), kaszanyüg bükköny (*Vicia cracca*), mogyorós lednek (*Lathyrus tuberosus*).

Bálványfafélék (Simaroubaceae): ecetfa vagy bálványfa (*Ailanthus glandulosa*).

Ernyősvirágzatúak (Umbelliferae): mezei iringó vagy ördögsekér (*Eryngium campestre*), bürok (*Conium maculatum*), hasznos földitömjén (*Pimpinella saxifraga*), pasztinák (*Pastinaca sativa*), közönséges murok (*Daucus carota*), ebfojtó müge (*Asperula cynanchica*), ragadós galaj (*Galium aparine*), tejoltó galaj (*G. verum*).

Bodzafelek (Caprifoliaceae): földi bodza (*Sambucus ebulus*), fekete bodza (*S. nigra*).

Macskagyökérfélék (Valerianaceae): saláta galambbegy (*Valerianella locusta*).

Mácsonyafélék (Dipsacaceae): héjakut mácsonya (*Dipsacus laciniatus*).

Mályvafélék (Malvaceae): papsajt mályva (*Malva neglecta*), varjúmák (*Hibiscus trionum*).

Gólyaorrfélék (Geraniaceae): nehézszagú gólyaorr (*Geranium robertianum*).

Kutyatejfélek (Euphorbiaceae): farkas kutyatej (*Euphorbia cyparissias*), vesszős kutyatej (*E. virgata*).

Szulákfélék (Convolvulaceae): herefojtó aranka (*Cuscuta trifolii*), apró vagy folyondár szulák (*Convolvulus arvensis*), sővényeszulák (*Calystegia sepium*).

Érdeslevelűek (Boraginaceae): európai kunkor (*Heliotropium europaeum*), koldustetű vagy bojtórjános mizsót (*Lappula myosotis*), fekete nadálytő (*Symphytum officinale*).

Vasfűfélek (Verbenaceae): közönséges vasfű (*Verbena officinalis*).

Ajakosak (Labiatae): közönséges infű (*Ajuga genevensis*), sármányvirág (*Sideritis montana*), kerek repkény (*Glechoma hederacea*), macskahere (*Phlomis tuberosa*), tarlóvirág (*Stachys annua*), osztrák zsálya (*Salvia austiraca*), mezei zsálya (*S. pratensis*), kakukkfű (*Thymus* sp.), csombor menta (*Mentha pulegium*).

Burgonyafélék (Solanaceae): beléndek (*Hyoscyamus niger*), csattanó maszlag (*Datura stramonium*).

Tátogatófélék (Scrophulariaceae): szöszös ökörfarkkóró (*Verbascum phoeniceum*), közönséges gyujtoványfű (*Linaria vulgaris*), mezei veronika (*Veronica arvensis*).

Útifűfélek (Plantaginaceae): lándzsás útifű (*Plantago lanceolata*), réti útifű (*P. media*), nagy útifű (*P. major*).

Májkfélek (Papaveraceae): vérehullató fecskéfű (*Chelidonium maius*), pipacs (*Papaver rhoeas*).

Keresztesvirágúak (Cruciferae): vadrepce (*Sinapis arvensis*), mezei zsálya (*Lepidium campestre*), pásztortáska (*Capsella bursa-pastoris*), tavaszi daravirág (*Erophila verna*), hamvas zombor (*Sisymbrium orientale*).

Ibolyafélék (Violaceae): csuklyás ibolya (*Viola ambigua*).

Fészek-virágzatúak (Compositae): sziki ősziróza (*Aster tripolium* ssp. *p. annonicus*), betyárkóró (*Erigeron canadensis*), réti peremizs (*Inula britannica*), szúrós szerbtövis (*Xanthium spinosum*), közönséges cickafark (*Achillea millefolium*), orvosi székfű (*Matricaria chamomilla*), eb székfű (*M. maritima* ssp. *inodora*), sziki üröm (*Artemisia maritima*), jakabnapj aggófű (*Senecio jakobaea*), bókoló bogáncs (*Carduus nutans*), útszéli bogáncs (*C. acanthoides*), mezei aszat (*Cirsium arvense*), mezei katáng (*Cychorium intybus*), pongolya pitypang (*Taraxacum officinale*), martilapu (*Tussilago farfara*).

Porcsinfélék (Portulacaceae): kövér porcsin (*Portulaca oleracea*).

Szegfűfélek (Caryophyllaceae): fehér mécsvirág (*Melandryum album*), tyúkhúr (*Stellaria media*).

Libatopfélék (Chenopodiaceae): fehér libatop (*Chenopodium album*), tatár laboda (*Atriplex tatarica*).

Amaránt-félék (Amaranthaceae): szőrös disznóparéj (*Amaranthus retroflexus*).

Kankalinfélék (Primulaceae): mezei tikszem (*Anagallis arvensis*).

Istácfélék (Plumbaginaceae): sziki sóvirág (*Statice gmelini*).

Csalánfélék (Urticaceae): nagy csalán (*Urtica dioica*), apró csalán (*U. urens*).

Fűzfélék (Salicaceae): fehér nyár (*Populus alba*), fekete nyár (*P. nigra*).

Virágkákafélék (Butomaceae): virágkáká (*Butomus umbellatus*).

Lilomfélék (Liliaceae): spárga nyulárnyék (*Asparagus officinalis*), vetővirág (*Sternbergia colchiciflora*).

Szittyófélék (Juncaceae): fülemüle szittyó (*Juncus articulatus*).

Palkafélék (Cyperaceae): tavi káka (Schoenoplectus lacustris), sziki káka (S. tabernaemontani), zsióka (Bolboschoenus maritimus), sás (Carex sp.).

Pázsitfűvek (Gramineae): sziki csenkesz (Festuca pseudovina), sziki mézpázsit (Puccinellia distans), csomós ebir (Dactylis glomerata), tarackbúza (Agropyron repens), egér árpa (Hordeum murinum), nád (Phragmites communis), csillagpázsit (Cynodon dactylon), közönséges kakaslábfű (Echinochloa crus-galli), ragadós muhar (Setaria verticillata), tarackos tippan (Agrostis alba).

Békalencsefélék (Lemnaceae): apró békalencse (Lemna minor).

Gyékényfélék (Typhaceae): keskenylevelű gyékény (Typha angustifolia), széleslevelű gyékény (T. latifolia).

Az itt felsorolt fajok jelzésértékűek, a leggyakrabban előforduló, nagyobb részt a gyomnövényzetet alkotó fajokat mutatja be. Ugyanakkor a felsorolás tartalmaz néhány olyan fajt is – pl. a vetővirág, erdélyi hérics stb. –, melyek rejtett, közelebbi előfordulása (topográfiaiilag is, időben is) még lehetséges.

Gerendás állatvilága

Kifejezetten Gerendás határából nem tudunk régebbi, szervezett állattani kutatásokról. A közvetlen környék állattani szempontból legjobban feltárt területei a Kardoskúti Fehér-tó Természetvédelmi Terület és környéke, valamint a Szabadkígyósi Tájvédelmi Körzet és Békéscsaba határa. Magam e munka kapcsán az elmúlt két évben is minden évszakban végeztem állattani megfigyeléseket terepbejárásaim alkalmával. Az eredményekből és a környező vidék ismereteiből a legjellemzőbb gerinces (Vertebrata) fajok közlésére van lehetőség.

Mint ahogy erre már korábban utaltam; *az elmúlt századok tájszerkezete, a hatalmas puszták egy faj- és egyedszámában más, valószínűleg gazdagabb élővilágnak biztosítottak életteret, mint a mai intenzív, nagyüzemi gazdálkodás.*

A XIX. század második felében Munkácsy Mihály sokszor tartózkodott a gerendási pusztán, nagybátyja, Reök István tanyáján. Majd később rendszeresen leveleztek egymással. E levelekből tudjuk, hogy több kisebb erdőfolt volt a határban – ezideig nem sikerült beazonosítani –, rendszeresen agarásztak, és tűzokra is vadásztak. Sőt, egy levélrészlet annak a bizonyítéka, hogy a fácánt már mesterségesen tenyésztették.

1873. november 30. Reök levele Munkácsyhoz:

„...Három nap vadásztam az őszön, egyszer agarásztunk sokan, egyszer fácánra tartottunk hajtóvadászatot s elejtettünk 50 kakast, nyúlra nem lőttünk, egyszer körvadászat volt nyúlra, esett 75 darab. De most abba hagyom, Csabára kell mennem.” (26)

1873. december 22. Reök leveléből Munkácsyhoz:

„...Itt nem akar igazi tél lenni, fagy, enged, egy kis hó esett, de az nap elolvadt. Sok felé sok kárt tesz a tengernyi egér, mely a száraz idővel csak szaporodik. Itt körülöttem e téren nincs baj, s remélem, nem lesz ez után se, ha akart már lett volna.

A héten egy vadas erdőben vadásztunk 50-en hajtókkal, 500 nyúlnál több esett, 21 őz és 28 fácán; a fácánokat már egy előbbi alkalommal lőttük el, a többi be van fogva tenyésztésre.” (27)

Kiemelek még egy túzokra vonatkozó részletet (28), mely tulajdonképpen Munkácsy Mihály szerencsésen végződött fegyverbalesete... „1862–63-ban ... Ugyanezzel a puskával egyszer megjárta Miska – majdnem megölte őt – akkor persze meg volt töltve, mégpedig öreg söréttel, mert tűzokat szeretett volna löni.

A fegyver vállára akasztva és annak tartószíját fogva éppen indulóban volt, amikor az előbb említett unokahúga a szobába lépett. Miska gavalléros pozícióba vágta magát, a köszönés alatt bal kezét a szíjon lerántva a felhúzott puska kakasát érintette meg és a könnyen járó, kilőtt fegyver elsült, az egész töltés Miska fejétől pár hüvelyknyire ment föl és a plafonba fúródott. Aztán le is mondott a tűzok vadászatról.”

Ez az idézet legalább két fontos ismerettel, tanulsággal szolgál. Egyszer, hogy a gerendási pusztán vadászták a tűzokat, vadászhatták mert nyilván fészkel, volt. (Még később is.)* A másik, hogy mennyi szabálytalanság történt e fegyver használatával... – ezt különösen a vadászok tudják kiértékelni.

A gerincesek katalógusában a halakról (Pisces) nem tudok érdemben szólni, mert nincsenek adataim. Ugyanakkor biztos, hogy a környék nagy csatornáiban és a Csi-csely-tóban apróbb halak előfordulnak napjainkban is (hacsak alkalmlag).

A kétéltűek (Amphibia) közül a következőkkel találkozhatunk a vizes, nyirkos laposokban, tócsákban, csatornáknban és tóban; vörös unka (*Bombina bombina*), barna varangy (*Bufo bufo*), zöld varangy (*Bufo viridis*), leveli béka (*Hyla arorea*) a lomboszatban és a nagyobb testű tavi béka (*Rana ridibunda*) melyet könnyen tévesztenek össze a kecskebékával.

A hüllők (Reptilia) igazán kevés fajjal - és egyedszámmal - képviselik magukat alkalmas élőhely híján. Leggyakoribb a fürge gyík (*Lacerta agilis*) és a zöld gyík (*L. viridis*). Egy kígyófaj, a vizisikló (*Natrix natrix*) is él a területen. Nyilvánvaló, hogy a most elmúlt száraz évtizedtől eltérő, vizes időjárású periódusban sokkal több kétéltű, hüllő – és más madárfajok jelenlétével számolhatunk.

A madarak (Aves) az előzőektől eltérően, már sokkal látványosabban képviselik magukat. Ebben a kis katalógusban a madárfajokból lehet legtöbbet ismertetni. (29)

Gémfélék (Ardeidae): szürke gém (*Ardea cinerea*) kóborló egyedeivel a csatornák mentén és a tarlókon találkozhatunk; pocgém (*Ixobrychus minutus*) kisebb gödrök, nádfoltok fészkelője.

Gólyafélék (Ciconiidae): fehér gólya (*Ciconia ciconia*) egykor gyakori(!) fészkelő, különösen a vizes periódusokban, mostanra szinte eltűnt.

Récefélék (Anatidae): nagy lilik (*Anser albifrons*) október és március környéki vonuláskor időnként százezres példányszámban időznek a kardoskúti pusztán, de különösen ősszel, tömegesen vonulnak táplálkozóhelyeikre a gerendási és a kigyósi határba is; kis lilik (*A. erythropus*) az előzőnél jóval kisebb mennyiségben, őszi-tavaszi vonuláskor látható; tőkés réce (*Anas platyrhynchos*) fészkelő, de vonulás idején nagyobb csapatok is megfigyelhetők a kardoskúti pihenőkől.

Vágómadár-félék (Accipitridae): héja (*Accipiter gentilis marginatus*) kóborló példányával találkozhatunk; karvaly (*A. nisus*) elsősorban télen láthatjuk kóborló példányá-

* Még az 1960-as években is fészkel a tűzok (*Otis tarda*) a békéscsabai és a gerendási határban egyaránt. (R. Zs.)

it a határban; pusztai ölyv (*Buteo rufinus*) kóborlásán megfigyelve a kigyósi és a kardoskúti pusztákon június és november közt, így itteni alkalmi megfigyelése is előfordulhat; egerészölyv (*Buteo buteo*) leggyakoribb nagytestű ragadozómadarunk a határban, télen északabbról érkező példányokkal is szaporodik állományuk; gatyás ölyv (*B. lagopus*) rendszeres téli vendég; pusztai sas (*Aquila nipalensis*) megfigyelve 1952. május 12-én Békécsaba határában, nem tudjuk hol?; kékes rétihéja (*Circus cyaneus*) téli vendég időnként október és április közt; barna rétihéja (*C. aeruginosus*) az előbbinél gyakoribb előfordulását; vörös vércse (*Falco tinunculus*) fészkel a határ több pontján akácfákon.

Fácánfélék (*Phasianidae*): fogoly (*Pedix perdix*) valamikor gyakori fészkelő volt, mostani előfordulása ritka; fürj (*Coturnix coturnix*) egykor gyakori volt, az utóbbi években újra hallható lassan növekvő állománya; fácán (*Phasianus colchicus*) gyakori, tenyésztett állománnyal dúsfított a vadászterület, Gerendáson kb. 150 éve kezdték mesterségesen is tenyészteni a vadászható állomány növelése érdekében. A múlt század végén még tiszta *Ph.c.colchicus* volt az állomány az egész országban, de a betelepített különféle alfajok miatt állománya ma már teljesen kevert, melyben a *Ph.c.torquatus* vér dominál.

Darufélék (*Gruidae*): daru (*Grus grus*) őszi vonuláskor ezrével tartózkodik a karoskúti Fehér-tavon, de táplálkozás céljával bebarangolják ezt a környéket is; vizityúk (*Gallinula chloropus*) fészkel nádszegélyekben több helyen is.

Túzokfélék (*Otididae*): túzok (*Otis tarda*) valamikor rendszeres fészkelője volt a határnak még e század 60-as éveiben is, mostani előfordulásáról nincs adatom.

Lilefélék (*Charadriidae*): bibic (*Vanellus vanellus*) rendszeres koratavaszi átvonuló, de fészkel is a határ több pontján; parti lile (*Charadrius hiaticula*) vonulási időben megfigyelhető.

Szalonkafélék (*Scolopacidae*): nagy póling (*Numenius arquata*) főként ősszel nagy csapatokban vonul át a tájon, a régebbi időkben minden biztonnal fészkel is, mint ahogy Békécsaba és Szabadkigyós (Ókigyós) határában is; goda (*Limosa limosa*) helyzete hasonló a nagy pólingéhoz; füstös cankó (*Tringa erythropus*) átvonuló; piros-lábú cankó (*T. totanus*) vonuláskor láthatók; szürke cankó (*T. nebularia*) tavaszi és őszi vonuláskor megfigyelhető; régi cankó (*T. glareola*) kis csapatokban vonuláskor megfigyelhető; kis sárszalonka (*Lymnocyptes minimus*) kis csapatokban vonuláskor láthatók; apró partfutó (*Calidris minuta*) kisebb-nagyobb csapatokban vonuláskor; pajzsos-cankó (*Philomachus pugnax*) néha nagy tömegekben vonul át, de minden esztendőben láthatók kisebb csapataik főleg március–április és szeptember–október hónapokban.

Sirályfélék (*Laridae*): dankasirály (*Larus ridibundus*) egyre több csapat kóborol a gerendási határban is, hiszen a környező települések gondozatlan szeméttelpei is folyamatosan növelik létszámukat (a szeméttelpek fedetlen szervesanyag-hulladéka jelentős táplálékbázis számukra!).

Galambfélék (*Columbidae*): vadgerle (*Streptopelia turtur*) a megmaradt tanyavilág öreg gyümölcsös-foltjaiban, fasorokban és facsoportokban költ, létszámuk lassan újra gyarapodik. Vonuló madár: balkáni gerle (*S. decaocto*) az emberi településeken, állattartó telepeken az előző fajnál több fészkel.

Kakukkfélék (*Cuculidae*): kakukk (*Cuculus canorus*) előfordul kis számban, fészket nem épít, tojásait elsősorban a nádírigó fészkebe helyezi, s azzal kelteti ki.

Bagolyfélék (Strigidae): kuvik (*Athene noctua*) állandó költő madár Gerendáson is, sajnos kevesebb mint régen; erdei fülesbagoly (*Asio otus*) fészkel, elsősorban elhagyott szarkafészkekben, télen néha nagyobb csapatok gyülekeznek a belterület fenyőfáin (különösen „egeres”-esztendőkben).

Gyurgyalagfélék (Meropidae): gyurgyalag (*Merops apiaster*) nyárvégi vonuláskor átmege a területen, hangját hallani, régebben állítólag fészkel az egyházi földnél, a homokbánya falában.

Bankafélék (Upupidae): búbosbanka (*Upupa epops*) létszáma rendkívül lecsökkent, de az állattartó telepek, trágyatelepek környékén még fészkel évente egy-két pár.

Harkályfélék (Picidae): zöld küllő (*Picus viridis*) évente egy-két pár fészkel, kóborlásakor többször is megfigyelhető; nagy fakopáncs (*Dendrocopos maior*) évente egy-két pár fészkel; balkáni fakopáncs (*D. syriacus*) fészkelő faj, állandóan megfigyelhető.

Pacsirtafélék (Alaudidae): búbospacsirta (*Galerida cristata*) gyakori fészkelő faj a belterületen és a határban, állandóan előfordul; mezei pacsirta (*Alauda arvensis*) fészkelő faj a határban, bár sajnos sokkal kevesebb mint régen.

Fecskefélék (Hirundinidae): füstifecske (*Hirundo rustica*) állandó fészkelő madár, de sokkal kevesebb példányban mint régen; molnárfecske (*Delichon urbica*) fészkelő házak ereszei alatt, megfogyatkozott számban.

Sárgarigófélék (Oriolidae): sárgarigó (*Oriolus oriolus*) ritka fészkelője lett a határnak, de minden esztendőben előfordul.

Varjúfélék (Corvidae): dolmányos varjú (*Corvus cornix*) főleg téli kóborlása idején előfordul a határban; vetési varjú (*C. frugilegus*) gyakori, állandóan kóborló faj a határban és belterületen; csóka (*Coloeus monedula*) varjúcsapatok tagjaiként fordulnak elő, egyes periódusokban pedig a templomtoronyban fészkelnek is; szarka (*Pica pica*) rendszeres fészkelője a határ akácfasorainak, különösen hasznos, hogy fészkeképitése révén fészkelőhelyet biztosít a vércséknek és baglyoknak!; szajkó (*Garrulus glandarius*) főként téli kóborlása idején kerül szem elé a kisebb facsoportokban, erdőfoltokban.

Cinegefélék (Paridae): széncinege (*Parus maior*) gyakori költőfaj a belterületen és a tanyák élő vagy elöregedett gyümölcsöseiben egyaránt, állandó; kék cinege (*P. caeruleus*) előfordul, de az előzőnél jóval ritkább Gerendáson; őszapó (*Aegithalos caudatus*) téli kóborlásain, főleg cinegecsapatok társaságában figyelhető meg.

Ökörszem-félék (Troglodytidae): ökörszem (*Troglodytes troglodytes*) téli kóborlásakor láthatók kertekben, temetőben és elhagyott besűrűsödött tanyai gyümölcsösökben.

Rigófélék (Turdidae): léprigó (*Turdus viscivorus*) télen időnként nagy csapatokban jelenik meg, főleg fagyöngy után kutatva; fenyőrigó (*T. pilaris*) téli átvonuló vendég, időnként nagy csapatokban; szőlőrigó (*T. iliacus*) téli átvonuláskor, kóborlásakor láthatjuk elsősorban a belterületen; fekete rigó (*T. merula*) Gerendás fészkelő rigója, egész évben előfordul a belterületen; hantmadár (*Oenanthe oenanthe*) a tágabb határ homokos, szikes laposain megfigyelhető; házi rozsdafarkú (*Phoenicurus ochruros*) enyhe teleken, kóborlásakor megfigyelhető a belterületen, fészkelése valószínű; vörösbecg (*Eritacus rubecula*) vonulási időszakokban, de enyhe teleken is előfordulnak kóborló példányai a kertekben.

Poszátafélék (Sylviidae): nádirigó (*Acrocephalus arundinaceus*) a Csicsely-tó és egyéb kisebb nádfoltok (kisszámú) fészkelője; cserregő nádiposzáta (*A. scirpaceus*)

nádfoltok, nádszegélyek fészkelője; barátkaposzáta (*Sylvia atricapilla*) bel- és külterületek bokrosainak fészkelője, a terület egyik legszebb és legváltozatosabb hangú énekesmadara; mezei poszáta (*S. communis*) a bokrosok, sövények rendszeres fészkelője; kis poszáta (*S. curruca*) fészkelése lehetséges a kertekben, kóborló példányaival főként ősszel találkozhatunk.

Királyka-félék (Regulidae): sárgafejű királyka (*Regulus regulus*) téli vendégként láthatjuk a belterület fenyőin elsősorban, többször cinegék társaságában. A legkisebb termetű madár, amit láthatunk itt is.

Légykapó-félék (Muscicapidae): szürke légykapó (*Muscicapa striata*) a falu házi gyümölcsöseiben rendszeres fészkelő.

Billegetőfélék (Motacillidae): barázdabillegető (*Motacilla alba*) a határ megfigyelt között számú, de állandó fészkelője, enyhe teleken kóborló példányok is megfigyelhetők; sárga billegető (*Motacilla flava*) kisszámú, rendszeres fészkelője a határnak; kücsmás billegető (*M. flava feldegg*) 1980 tavasza óta ismerem fészkelését Szabadkígyós és Békéscsaba határában, fészkel Kardoskúton, megfigyelve fészkelési időben Gerendáson is csatorna menti kis réten.

Csonttollú-félék (Bombycillidae): csonttollú (*Bombycilla garrulus*) északról jövő, téli inváziós madár, kisebb-nagyobb csapatai megfigyelhetők – főként hideg teleken – a faluban, bogyótermő fákön.

Gébicsfélék (Laniidae): kis őrgébics (*Lanius minor*) régebbi fészkelése biztos, 1990-ben májusban megfigyelve a csabai út akácsorán; tövisszúró gébics (*L. collurio*) kisszámú rendszeres fészkelője a határ bokrosainak.

Seregélyfélék (Sturnidae): seregély (*Sturnus vulgaris*) a település kertjeinek és az elhagyott tanyasi gyümölcsöseknek, belterületnek egyaránt állandó fészkelője. A fészkelési lehetőséget természetesen meghatározzák az elfoglalható odúk és az épületek nyugodt, fészkelésre alkalmas részei. Ha lehet, laza kolóniában költenek. Vonulási időben nagyobb csapatokban láthatók.

Verébfélék (Passeridae): házi veréb (*Passer domesticus*) az emberi települések környékének leggyakoribb fészkelői; mezei veréb (*P. montanus*) az előzőnél kisebb létszámban, de rendszeres költő és előforduló, főként a tanyás települések körül.

Pintyfélék (Fringillidae): zöldike (*Carduelis chloris*) rendszeres fészkelő a faluban, kertekben, fasorokban, temetőben, de tanyai gyümölcsösökben is; tengelic (*C. carduelis*) szintén rendszeres fészkelője a község fasorainak, a zöldikéhez hasonlóan télen kisebb-nagyobb csapatokban láthatjuk őket a határban kóborolni; kenderike (*C. cannabina*) fészkelése valószínű, télen csapatokban láthatjuk a határban; téli kenderike (*C. flavirostris*) téli vendégként csapatokban láthatjuk a vidéken; süvöltő (*Pyrrhula pyrrhula*) téli kóborláskor látható juhar- és bogyótermésű fákön, az utóbbi években kevesebb és ritkább előfordulása a környéken; erdei pinty (*Fringilla coelebs*) rendszeres fészkelő a belterület idős fáin, télen kóborlókkal is találkozhatunk; sordély (*Emberiza calandra*) kisszámú, de rendszeres fészkelője a határnak; hósármány (*Plectrophenax nivalis*) téli vonuláskor kisebb-nagyobb csapatokban elsősorban a kardoskúti szikeseiken, de Kígyóson is előfordul, gerendási megfigyelése is lehetséges főleg hideg teleken.

Az emlősök (Mammalia) sokkal kisebb fajszámban képviselik csoportjukat. Ugyanakkor idetartoznak a száraz esztendőknél felszaporodó, a mezőgazdaságban és a ház-

tartásokban egyaránt kárt okozó rágcsálók, de idetartoznak a vadászati szempontból – és népgazdasági szempontból is – igen értékes vadászható fajok, mint a nyúl és az őz.

Az emlősfaunát a következő fajok képviselik: mezei cickány (*Crocidura leucodon*) a mezőgazdasági területeken; kultúrterületeken, kertekben a kelet-európai sün (*Erinaceus europaeus roumanicus*); denevérek közül a törpe denevér (*Pipistrellus pipistrellus*) és a szürke hosszúfülű denevér (*Plecotus auritus*) él a településen. A legnagyobb természetű ragadozó a határban a róka (*Vulpes vulpes*); de a laggyakoribb kistermetű ragadozó a menyét (*Mustela nivalis*), amelyik a tanyákba ha beköltözik, onnan évekre eltűnik az egér. A görény (*M. putorius*) szintén gyakori lakója az emberi települések környékének. A mezei nyúl (*Lepus europaeus*) a mezőgazdasági területeken ma is gyakori, de létszáma nem hasonlítható a régi állapotokhoz. Vadászható faj. A hőrcsög (*Cricetus cricetus*) ma már nemcsak a mezők, de a szántók jellegzetes állata, bundájáért csapdazzák is. A pézsmapocok (*Fiber zibethicus*) a csatornák partoldalaiban telepedett meg e században.

A mezei pocok (*Microtus arvalis*) az egyik legismertebb és leggyakoribb állata a határnak. A vándorpatkány (*Rattus norvegicus*) a szeméttelp, a vágóhíd és a nagyobb, elhanyagolt területű istállók körül figyelhető meg. A házi egér (*Mus musculus*) talán az egyik legismertebb „vadállatunk” az emberi települések környékén.

A vidéken egykor oly gyakori ürge (*Citellus citellus*) már csak szörványosan él, ritkán látható a környék maradék mezőin. A határ legnagyobb testű vadja az őz (*Capreolus capreolus*), amely az átalakult határban jól alkalmazkodott a mezőgazdasági kultúrájához. Vadászható faj.

Környezetgazdálkodás és javaslat

Gerendás jónéhány pontján érezni még ma is, hogy valamikor mennyire gondozott, mintaszerű majorság majd község alakult ki itt a pusztá „közepén”. Kedvenc témánkról sokszor beszélgetve egy jó barátom fogalmazta meg, hogy „az anyagi jólét utáni hajszában a ma embere nem ismer múltat, nem ismer poézist és nem törődik a lélekkel, amely a természeti környezetünkben gyökerezik.” (30)

Ha a természeti környezetünk rendetlen, gondozatlan, akkor az abban élő ember is az. Ez persze fordítva is igaz... *A régi gazdaember harmóniában élt a természettel, azt használta, de nem zsarolta ki, mindig hosszú távra gondolkozva gazdálkodott. Házát, istállóját, udvarát és kertjét rendben tartotta, hiszen csak jó szerszámokkal lehet jól dolgozni...*

A környezetgazdálkodás azt jelenti, hogy szelíd technológiákat alkalmazzunk mezőgazdaságban és iparban egyaránt. Az elmúlt évtizedek eufórikus vegyszer- és műtrágya használata, a mindenáron való többtermelés, az iparszerű mezőgazdálkodás hihetetlen sok problémát vetett fel az emberiségnek és így minden egyes településnek egyaránt. *Elsősorban az ipar és a mezőgazdaság tévútjai miatt van környezetszennyezés a világ minden pontján.*

A gondolkozz globálisan és cselekedj lokálisan azt jelenti, hogy mindenkinek a saját feladatát kell elvégezni, helyben. Röviden ez a lényege a környezet- és természetvédelemnek...

Bármilyen legyen is a politikai rendszer, a környezetünk mindig létezik, s azzal nekünk kell gazdálkodni, hogy szebb és jobb legyen.

Gerendáson sok híres ember megfordult az elmúlt századokban, de két ember tiszteletére mindenképpen javasolnám, hogy ültessenek emlékfát: *Munkácsy Mihály és Mokry Sámuel tiszteletére*. E fák élő figyelmeztetésként biztathatnák a fiatalokat, hogy a legkisebb tanyavilágból is el lehet jutni az emberiség magas csúcsaira.

JEGYZETEK

1. Gerendás. In: Békés vármegye. (szerk.: Márkus György), Bp. 1936, 322. p.
2. Gerendás, i.m. 323. p.
3. Haan Lajos: Békéscsaba története. 1858., 16. p.
4. Haan Lajos: I.m., 17. p.
5. Gazdag László: Régi vízfolyások és elhagyott folyómedrek Orosháza környékén. In: Sz. K. Múzeum Évkönyve. (szerk.: Nagy Gyula), Orosháza, 1960., 282.p.
6. Gazdag László: I.m., 280. p.
7. Gazdag László: I.m. 282. p.
8. Bodnár Béla: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza. In: Föld és Ember, Szeged, 1928.
9. Fodor Ferenc: Magyar vízmérnökök a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. Bp., 1957.
10. Csizmazia György: A kurgánok gerinces állatainak vizsgálata. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged, 1982. 210. p.
11. Szántó Imre: Békéscsaba úrbéri viszonyai. In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. (szerk.: Kristó és Székely), Bcs., 1970., 63. p.
12. Haan Lajos: I.M., 23. p.
13. Szántó Imre: I.m., 70. p.
14. Levelek Munkácsyhoz – Munkácsyról. (szerk.: Ceglédi Imre), Bcs., 1976., 8. p.
15. Gerendás, I.m. 322. p.
16. Gerendás, I.m., 322. p.
17. Becsei József: Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája. Bp., Akadémia kiad., 1983., 86. p.
18. Huley Alfréd: Nevek világa Gerendáson. Gerendás, 1982. Kézirat.
19. Huley Alfréd: I.m., 109. p.
20. Borbás Vince: Békés vármegye flórája. Bp., 1881.
21. Kiss István: Növényvilág. In: Orosháza története. (szerk.: Nagy Gy.), Orosháza, 1965., 61. p.
22. Kiss István: I.m., 65. p.

23. Kiss István: A pusztaföldvári Nagytatársánc és a rajta levő ősgyep természetvédelmi, tudományos és közművelődési jelentősége. In: B.m.Természetvédelmi Évkönyv. (szerk.: Réthy Zs.), Bcs., 1976., 1–56. p.
24. Kiss István: A „tályog-gyökér” előfordulása Orosháza határában. In: Sz.K.Múzeum Évkönyve. (szerk.: Nagy Gy.), Orosháza, 1960., 315. p.
25. Kiss István: Növényvilág. I.m., 62. p.
26. Levelek ... I.m. 84. p.
27. Levelek ... I.m. 85. p.
28. Ceglédi Imre: Munkácsy Békéscsabán. Bcs., 1975., 110. p.
29. A madarakat rendszertani sorrendben, családonként ismertetem: Keve András: Magyarország madarainak névjegyzéke, Bp. Akadémiai kiadó, 1984. alapján.
30. Csizmazia György: I.m., 213. p.

Die Lebendige Umwelt und Landschaftsgeschichte von Gerendás

– Zsigmond Réthy –

Resümee

In dieser Arbeit analysiert der Autor mehrere Jahrhunderte zurückgehend die Landschaftsgeschichte der in der Nähe von Békéscsaba gelegenen Siedlung Gerendás und des angrenzenden Gebietes. Durch die Aufzeichnungen und Angaben ist parallel mit den Veränderungen in der Landschaftsstruktur auch die naturwissenschaftliche Heimatkunde in der Arbeit zu verfolgen, sowie in der Arbeit auch botanische und zoologische, vor allem ornithologische Angaben vom Autor mitgeteilt werden.

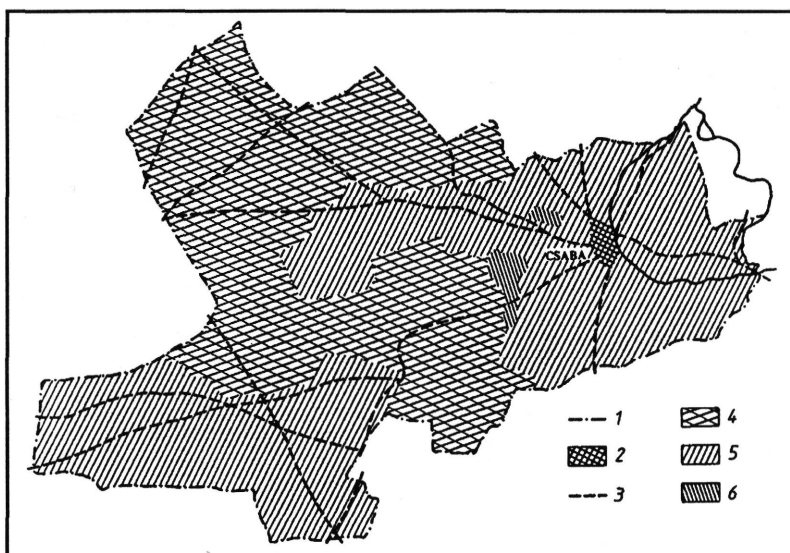
(Übersetzt von G. Dominka)

Réthy Zsigmond
Munkácsy Mihály Múzeum
Békéscsaba,
Széchenyi u. 9.
5600

1. térkép

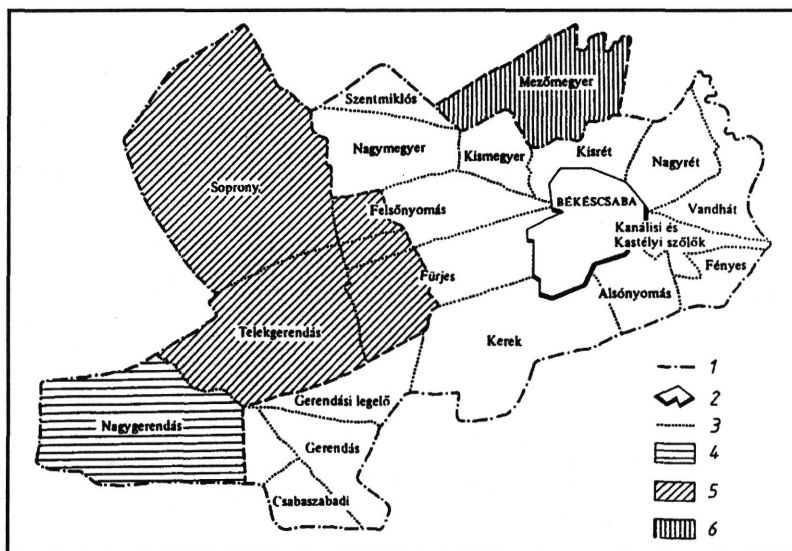
A Körös–Tisza–Marosköz települései XV. század második és a XVI. század első felében.
 (In: Blazovich László: A Körös–Tisza–Marosköz középkori településrendje.
 Békécsaba–Szeged, 1985. térképmelléklet-részlet)

2. térkép

Békecsaba műveléségi megoszlása 1785-ben. (In.: Becsei, 1983.)

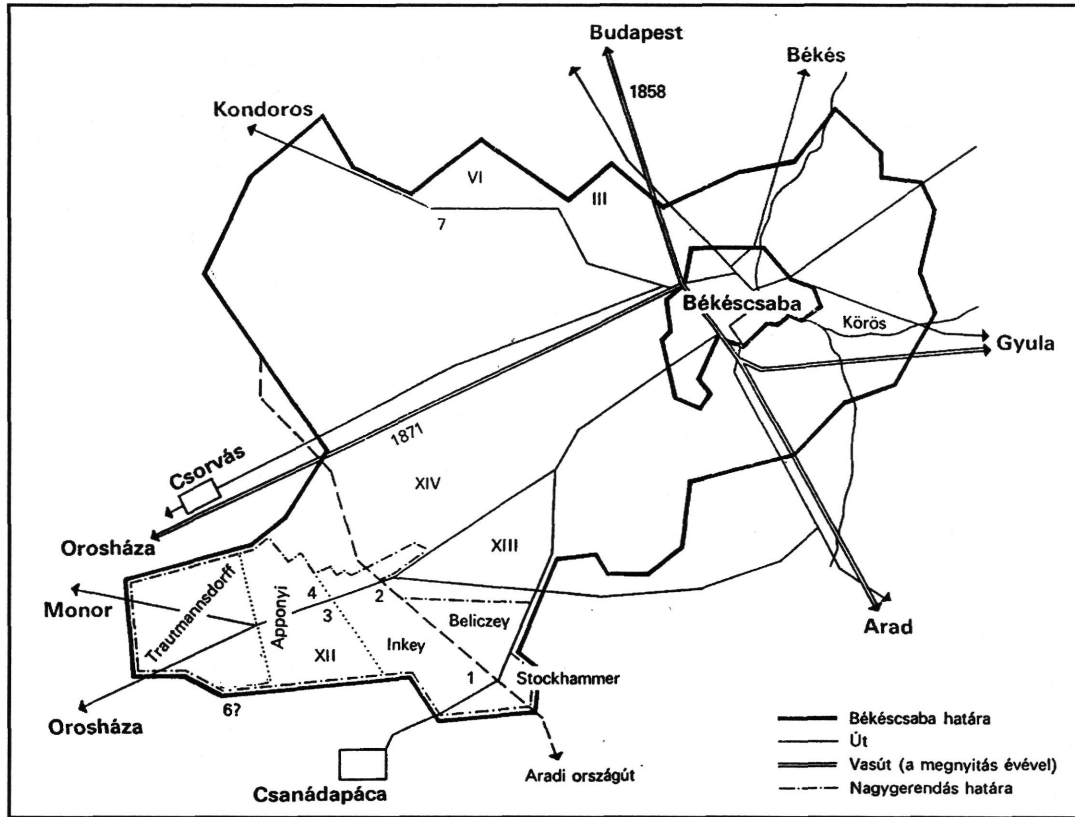
1 = Békecsaba határa; 2 = zárt település; 3 = út; 4 = szántó; 5 = legelő, rét; 6 = szőlő, kert

3. térkép

Békecsaba közigazgatási területének változásai. (In.: Becsei 1983.)

1 = Nagy-Csaba határa; 2 = zárt település; 3 = külterületi határrész határa; 4 = 1924-ben önállóvá lett község; 5 = 1952-ben önállóvá lett község; 6 = 1973-ban Békecsabához kapcsolt terület

4. térkép

A nagybirtokok elhelyezkedése a gerendási határban a XIX. században.

(További magyarázat: 1. Beliczey-csárda, 2. Inkey-csárda, 3. Kisgerendási csárda, 4. Gerendási major, 6. Steiner-csárda, 7. Szentmiklósi csárda, III. Kismegyér, VI. Szentmiklós, XII. Nagygerendás, XIII. Gerendási legelő, XIV. Gerendási (In: Czeglédi, 1975.)